

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

265343

A MAGYARORSZÁGI ÖRMÉNYEK EGYESÜLETÉNEK
KIADVÁNYA.

II.

DR. GOPCSA LÁSZLÓ

AZ ÖRMÉNY NÉPÉLET

BUDAPEST, 1922

Papíráru- és Nyomdaipari Szövetkezet,
IV., Molnár-utca 23.

A MAGYARORSZÁGI ÖRMÉNYEK EGYESÜLETÉNEK
KIADVÁNYA.

II.

DR. GOPCSA LÁSZLÓ

AZ ÖRMÉNY NÉPÉLET

BUDAPEST, 1922

265343

ORSZ. SZÉCHÉNYI-ÉRTSÉNYTÁR
N. Művelődési
1854 évi 1837 SZ.

ELŐSZÓ.

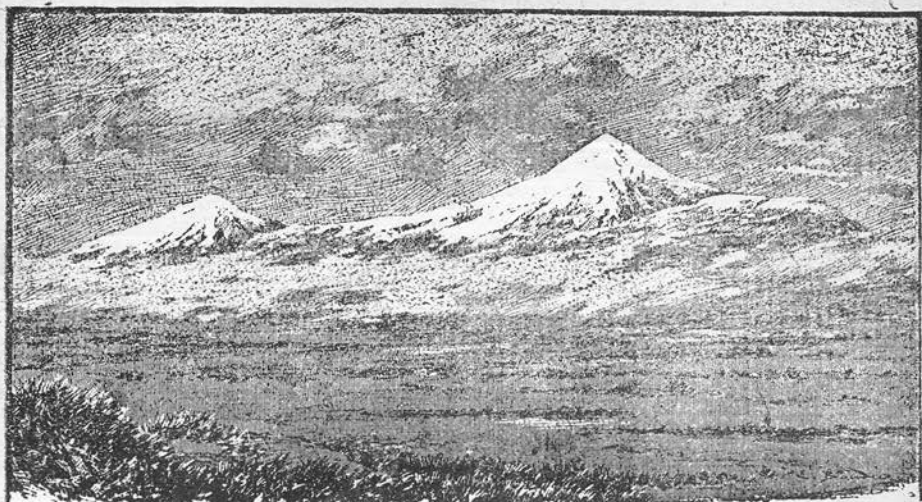
A hazai örmények elődei, hosszas vándorlás után, 1672-ben, épen 250 évvel ezelőtt, jöttek át tömegesen ősi hazájukból Magyarországra.

Ebből az alkalomból a Magyarországi Örmények Egyesülete felkért, hogy az örmény népéletet ismertessem. Ehhez képest I—X. fejezetben mutatom be az örmények népéletét, nem feledkezve meg sehol sem a közleményekben kidomborítani a magyar vonatkozást.

Bár az egyes fejezetek a népélet köréből külön-külön jelenségeket tárgyalnak, mégis a történelmi sorrend szerint közölt egyes fejezetek között szemmellátható az összefüggés. Az örményeknek, Nagy-Örményország történetének, Áni örmény székváros romjainak, az örmény meséknek és a keleti örmény nőnek ismertetése után az európai olasz földön elterülő San-Lazzaro-szigeti örmény kolostorról közlök visszaemlékezést, míg ezt követőleg a többi fejezetekben már csakis a magyar-örmény népélet körébe illeszkednek közleményeim, amennyiben „Az örmények és a honfoglalás” című fejezet után az erdélyi örmény népélet területéről három jelenséget mutatok be az erdélyi örmény lakodalomban, panaszos énekben és halotti búcsúztatóban. Végül magyarországi örmény közmondásokat közlök.

Budapest, 1922 január 1.

Dr. Gopcsa László.

Az Arárat, az örmények szent hegye.

ÖRMÉNYEK.

A földön élő legrégebbi népek egyike. Míg az ő idejükben ismert népek legtöbbje már rég letűnt a történelem színpadáról, az örmények még ma is élnek majdnem minden világrészben. Ősi hazájuk Előázsia, hol is már az ókorban külön királyok alatt éltek; később azonban politikai önállóságukat elvesztették, amennyiben orosz, török és perzsa fennhatóság alá kerültek Kis-Ázsia, a Kaspi-tenger, a Kaukázus, az Aras- és Murat-folyók között levő területen. Ezen a területen, egy önmagában elzárt természeti egészen, egy hatalmas, az ott körülfekvő országok körül kiemelkedő fensíktömeg lakói, régi időktől fogva.

Ezen fensíknak kedvező fekvése mindenkor elismert volt. Hajdan perzsák, görögök, rómaiak, a keresztes háborúkban pedig keresztények és mohamedánok versenyeztek e földterület elfoglalásáért; újabban pedig az oroszok és törökök küzdöttek avégből, hogy birtokukba kerítsék, talán azért, mert ez a darab föld az, mely áthidalja a nyugati és a keleti világot.

Aztán meg milyen a belseje? Hegyeinek — köztük az 5000 méter magasságot meghaladó Aráratnak — biztonságában rettegett szomszédok környezetében, századokon át megvédte magát s megőrizte függetlenségét. S ott, ahol nincsenek hegyek, a dús öntözés s az átható melegség folytán gyorsan megérnek a kultúrnövények. A gabonatermelés a váni-tóhoz közeli vidéken már kezdetét veszi, néhol pedig annyira eredményesek a búzaaratások, hogy Egyiptom kivételével ma is e vidék

szolgáltatja a török birodalomnak a legtöbb gabonát. Az Urmia-tónál fekvő fensíkon pedig nagyban termelik a gyapjút, a rizst, a kendert, a dohányt. A kajszinbaracknak (*prunus armeniaca*) meg épen Örményország az eredeti hazája. Védettebb helyeken a füge, mandula és gránátalma is megterem s a Ván-tó partján a szőlőt is művelik. Ez a legrégebb művelési ág itt, mit abból is lehet következtetni, hogy az Arátrnál elterülő „Arguri“ örmény falu jelentése az, hogy „szőlőt ültetett ottan — Noé“. Néhol összefüggő erdőállomány is található. Itt 1500 méter magasságig örökzöld cserjékből, tölgyekből, gyertyán- és mogyorófaból öv emelkedik ki, melyekhez naposabb részeken a valódi babér is társul. Megnő itt az alpesi rózsza, az azalea és a borostyánmeggy is. Magasabban lomberdők kezdődnek tölgyekből, bükkből, juharból és hársfákból, vegyítve keleti fenyővel, gesztenye-gyümölcs- és nyárfákból. Imittamott átalakul a lomberdő a havasi cserjék és harasztok vidékévé.

Az állatvilágban nagy számmal található négylábú állatok (medvék, hiúzok, vándoregerek, morgályok, rókák, borzok és farkasok) mindinkább kiirtatnak. A madarak közül leginkább a vízimadarak ismeretesek. Gyakori madarak különösen a rózsaszínű seregélyek, melyek leginkább a sáskákat pusztítják s főleg az Arárat vidékén tanyáznak. A csigák között igen sajtáságos fajok találhatóak. Az örmény havasi tavak állatvilága a Gokcsáj-tónál az alsóbbrendű állatokban igen gazdag.

De gazdag a vidék ásványkincsekben is. A híres gümüşháni bányákban ezüst, ólom, vas, arzén, réz, timsó és kősó is előfordul. Bő termők a nagy petroléumtermő források is, főleg Bakunál, Tiflisztől keletre. Ugyancsak Tiflisz környékén meleg ásványforrások is bugyognak.

Az örmények történetét illetőleg megállapíthatjuk, hogy az örmények magukat hájknak (urak) nevezték s innen az országot Hájászdánnak hívták. A bibliában Örményország Thorgáma néven fordul elő azon alapon, hogy Noé Jáfet nevű fiának unokája Thorgom volt, kitől Hájk származik. Az örmény hagyományok szerint Hájk, mint Bel alattvalója, jelen volt a bábéli torony építésénél, de aztán különvált ettől s visszatért hazájába. Bel utánvonult seregével, azonban Hájk nyila által megöletett, ki most uralmát hódításokkal gyarapította.

Az örmények az árja vagy indogermán néptörzshez tartoztak s az általuk meghódított országban harcias hűbérnemesek voltak, mely a kisebb hűbérnemeségek egész tömegére oszlott. Ezenkívül voltak rabszolga-pásztorok. Északon az örmény uralom alatt fenntartotta magát az iberiai, délen a kurd és szir lakosság. Hájk uralkodásával (Kr. e. 2350) megalapítója lett a róla nevezett uralkodóháznak. Hatodik utóda (Kr. e. 1300) Arám volt, ki a keletről és délről előrenyomuló népeket legyőzte. Vitézsége miatt a görögök Armenosnak, az országot pedig Armeniának nevezték el. Ennek fia és utóda volt Szép Árá, kitől az Arárat vette nevét (Kr. e. 1200). Ennek unokájával kihalt Hájknak közvetlen férfiága és az oldalrokonok vették kezükbe az uralmat. Mikor aztán Nagy Arsak (Arszákes) pártus király meghódította a birodalmat, ezzel új korszak, a II. ural-

kodóház, az ú. n. Árságuin (Kr. e. 146) vette kezdetét és Kr. u. 428-ban véget is ért. Aztán következett a helytartók korszaka, mely alatt Örményországban olyan tűrhetetlen állapotok keletkeztek, hogy az örmények kénytelenek voltak fegyvert ragadni s Mámigoni Vártán és Váhán fiának vezetése alatt a perzsákat legyőzték. De e győzelem örömét nem sokáig élvezhették s jobb napokat ismét csak akkor kezdtek élni az örmények, mikor a bagradita Ásod, a visszamaradt örmény nagyok egyike, vette kezébe az uralmat, aki aztán a 859—1079. évig terjedő III., ú. n. Bagradita uralkodóházat megalapította. Ennek kihaltával a IV., ú. n. Rupieniták uralkodóháza, már nem is Örményországban, hanem ennek délnyugati oldalán fekvő kicsiny és hegyes Cilicián, 1080-ban, kezdte meg uralmát, mígnem 1393-ban ezen uralkodóházból származott VI. Leó (Luszinian) elhunytával az utolsó örmény király sírbaszállt. A királyok székhelye egy ideig a virágzó Áni város volt, melyet az 1313. évi földrengés után, 1387-ben, a tatárok elpusztítottak. A keresztény vallást Világosító Szent Gergely, 302-ben felszentelt püspök alatt vették fel, ki Tiridat örmény királyt, népével együtt, megtérítette. A Kr. u. IV—XII. századból különösen történelmi és hittani művekben gazdag irodalma van.

*

Külsejükre nézve az örmények középtermetűek, vállasak, olajbarna arcúak és koromfekete hajúak, sasorral és fekete szemmel, mely jellegzetes vonások miatt különösen az örmény nők szépségét dicsérik. Számuk mintegy három és félmillió.

Az örmények általában nyájasak, munkások, önmegtartóztatók s különösen kereskedelmi ügyekben párjukat ritkítják. Hazájukban azonban nagyobb részt pásztorok és földművelők maradtak. A házasságokat a szülők szerződés alapján kötik és a házasságot csak a halál oldhatja fel. A nép szellemi színvonalának emelésében az örmény szerzeteseknek és az északamerikai misszionáriusoknak van nagy érdemük. Az általuk szervezettek kivül az iskolák száma csekély. A nyelvet és irodalmat legeredményesebben a Mechitaristák szerzete műveli. A tulajdonképeni örményeken kivül laknak még ez országban, mint bevándoroltak, a leginkább fölmívelést űző törökök, kurdok, délkeleten tatár törzsek, nesztorianusok, kik szir nyelvjáráson beszélnek és leginkább Perzsia határán, a hegyekben laknak; georgiaiak északon. A lakások itt hosszú és tartós telekre készítették és kis nyílásúak. A falvak agyagkunyhókból állanak, jobbadán földalatti lakásokból, melyeket télen nagyobb hóállásokkor csak a kifüstölgeésekből lehet észrevenni. Közvetlen a lakásszoba mellett van mindenütt mellékszoba s a tetőnyílás alatt egy méternyi nyílás a talajban, mi a hely melegítésére és kenyérfőzésre szolgál. A gyakoribb böjtnapokon az egyszerűbb ember megelégszik kenyérral és hagymával, gyümölcscsel avagy rizsszel és babbal. Jelentős náluk a juhtenyésztés. A föld a hegyes részeken termel búzát, árpát, tönkölyt, lent, a síkságokon rizst és gyapotot, dohányt, imitt-amott kölest, de jelentéktelen mérvben. A síkságokon ezenkivül szorgalmasan űzik a selyem, méh, és gyümölcstermelést, sőt

helyenkint kitünően a bortermelést is, de az ipar már jelentéktelen. Az asszonyok, ritkábban a férfiak szőnyegeket szőnek, selyem- és gyapotkelméket, harisnyákat, lőtakarókat, sálakat, de főleg passzományokat, melyekhez az arany- és ezüstszalakat Oroszországból veszik.

Ott pedig, hol az élet polgáriasabb, az örmények mindenütt, értelmiségük révén, jelentékeny szerephez jutottak, míg ott, hol nagyobb tömegekben élnek, meg megtudják őrizni nemzeti saját-ságaikat. Nemcsak a vallás révén, hanem öltözetükben is, mely nagyon hasonlít a törökéhez, csakhogy ők turbán helyett egyenes ködmensüveget viselnek. A nők pedig nyilvánosan fátyolozottan jelennek meg.

NAGY-ÖRMÉNYORSZÁG TÖRTÉNETE.

Az állami léttel bírt örmény nemzet virágzó korszakából, vagyis a Kr. u. ötödik keresztény századból egy, az örmények történetét tárgyaló nagyobb szabású és felette becses, megbízható adatokat tartalmazó, munka maradt ránk Chorenei Mózes örmény történetírótól. Nevezetességet e munkának nemcsak az kölcsönöz, hogy ez az első, rendszeres történelmi mű, mely az örményekre vonatkozó adatokat, a legrégebb időktől kezdve feldolgozza, hanem az is, hogy annak írója nemes gondolkozásmódot tanusít adatainak feldolgozásában. Oly gondolkozásmódot, melyre ráillenek Baconak az igazi történetíróra mondott azon szavai, hogy „a valódi historikus nem csupán halomra gyűjtő hangya, annál kevésbé önmagából szálakat eregető pók; hanem a fürge méh szorgalmát és ügyesen alakító, finom tehetségét műveiben egyesítő lény“. A nemes gondolatmenet mellett Chorenei művében az érdekesség is szembeötlő. Ezen érdekességet mi nem a szellemdús előadásban, még kevésbé azon módszerben keressük, melylyel az író adatait feldolgozta, hanem azon sajátágos körülményekben, melyekben munkája létrejött és azon sokféle, nagyjából teljesen ismeretlen forráshelyekben, melyeket ő művében előtűntet.

Már maga az a körülmény, hogy munkájának megírására Pákráduni Izsák, örmény fejedelem felkérésére vállalkozik, hogy művében különböző, régi görög és sirus íróktól vesz fel azelőtt ismeretlen tudósításokat, elegendő annak igazolására, hogy Chorenei működését érdeklődéssel szemlélhessük. És szemléljük is, mert az érdekessége miatt „az örmény történetírás Herodotjának“ nevezett Chorenei munkája, mint Gutschmid megjegyzi,

„nemcsak az örmény hagyomány és monda levéltára, az örmény nemesség aranykönyve, hanem egyúttal a legrégebb történeti mű is, mely a szentírás után keletről jött át hozzánk.“

Ezen nagy, magyar fordításban is megjelent, 300 lapra terjedő munka három részre oszlik. Az első könyv a Hájk-dinasztianak történetéről szól, vagyis azon időről, mely Hájktól, az örmények ősapjától az Ársákidák koráig terjed. A második könyv az Ársákidadinasztianak időszakát tárgyalja Válárszáktól, az örmény parthus Ársávida királyi ház alapítójától, Tirirát király haláláig, Kr. u. 333-ig. Végül a harmadik könyv azon viharos időkről szól, melyek lefolytak II. Chosroes királytól az örmény Ársáridák trónjának felforgatásáig, 433-ban, Kr. u.

E felosztásból látható, hogy Chorenei nagy elő- és igazság-szeretettel foglalkozott a legrégebb időktől egész koráig lefolyt eseményeknek feldolgozásával. Foglalkozott nemcsak akkor, midőn munkája érdekében felkutatta Alexandria, Athén, Konstantinápoly könyvtárait, beutazta Örményországot, felkereste a főnemesi családok levéltárait, hanem akkor is, midőn elment Edesszába, ahol az örmény uralkodóknak Niszibiszből (Mesopotámia) Ábgár király által átszállított évkönyvei és egyéb országos okmányok őriztettek.

Messze vezetne mind felsorolnunk az érdekes forráshelyeket, melyekből Chorenei merített. Elég legyen itt megvilágításul csak azt felhozunk, hogy Chorenei Edesszai Lerubnán, Ulipon, az Antonius Caracalla korában élt Edesszai Bárdádzánon, Árditesen, a perzsa születésű Chorobuton kívül még a nálánál mintegy félezred évvel korábban élt Katinai Már Ibász történetíró munkáit is ismerte. Ha még mindehhez hozzávesszük, hogy Chorenei művébe a történelmi tartalmú népregéket, mondákat, népmeséket, dalokat és az apró költeményeket — melyek közül némelyek még manapság is élnek a nép ajkán — felveszi, úgy tisztán látjuk előttünk azt, hogy Chorenei, kinek becses munkája annyi századot túlélt, nem fáradozott hiába.

Chorenei, már csak azáltal is, hogy az őshajdan eme hagyományait — a pogány kor ezen egyetlen örmény nyelvemlékeit — a végfeledéstől megmentette, halhatatlan érdemeket szerzett magának az örmény nyelv és irodalom körül.

De Choreneinek érdeme az is, hogy művének megírásakor nem használt fel minden keze ügyébe eső történelmi értékű feljegyzést, hanem csakis olyat, — leginkább görög eredetűt — melynek hitelességéről és használhatóságáról meg volt győződve. Fel is említi ezt művének kezdő lapjain, hol is nem habozik egész Görögországot a „tudományok anyjának és ápolójának“ nevezni. És mikor ezt olvasom, nekem úgy tetszik, hogy Lockroynak, a görög nyelv érdekében a Concours général díjának kiosztása alkalmával a Sorbonneban mondott védbeszédét hallom úgy, hogy „a görög klasszikusok annyira az emberi szív legelső szószólói, hogy remek műveinek nevelő hatásával semmi sem vetélkedhetik“.

Ha már feltártuk Chorenei művének beosztását, ha feljegyeztük érdekességét és azon forrásokat is, melyekből merített, még csak a feldolgozásról kell egyet-mást elmondanunk. És itt

mindjárt felemlítjük azt, hogy ő röviden, de érthetően szokta az eseményeket előadni. Mindenütt igazságosan és részrehajtatlanul szól hozzánk oly szemlélhető és kézzelfogható módon, mintha csak most előttünk folynának le az események. Meglátszik, hogy lelkesedéssel és szeretettel írta munkáját.

Mindezt összevéve, nem csodáljuk, ha Chorenei műve keletkezése óta megérdemelt figyelembe részesül; nem csodáljuk, ha eddig francia, olasz, sőt latin nyelvre is lefordították. Magyar nyelven Szongott Kristóf fordításában jelent meg a következő címen: Chorenei Mózes, Nagy-Örményország története. Eredeti örményből fordította és magyarázó jegyzetekkel ellátta: Szongott Kristóf tanár, az Armenia szerkesztője Szamosújvárott, Tódorán Endre „Auróra“-könyvnyomdája, 1892. Az érdeklődők mindenkor sok haszonnal olvashatják.

ÁNI ROMJAI.

B a s m a d j i a n örmény író közleményéből,* Áni városnak, a pákráduni uralkodóház egykor híres székvárosának — honnét az erdélyi örmények származtak — romjairól az alábbiakat közlöm:

Az utas, a búcsújáró, mielőtt lóháton, kocsin vagy gyalog megérkeznék abba a városba, mely gyászol, szemeivel ezerfelé néz, agyában ezerféle gondolattal. Türelmetlen; vágyik látni azt a várost — legalább pillanatnyi időre is — és nem tudja, vajjon ezáltal hő vágyát elégítse-e ki, vagy több év óta tartó sóvárgását? Ez forró érzés, kimondhatlan óhajlás, mely minden örmény szívét, sőt még az idegen utazóét is égeti... És íme, utitársatok felkiált: „Áni!“ E szó hallatára, mintha hirtelen bomba pattana szét, vagy villamos áram futna végig testeden. Reszkettek; léleketetek nem szabályos; szívetek dobog; idegeitek ernyedtek; nagyon meghatottak vagytok és szeméitek nedvesek a könnyektől; nem tudtok uralkodni magatokon; mert imént visszatartott könnyeitek leperegnek orcáitokra. Sírtok, mint egy gyermek, szemben a leomlott falakkal, a félig elpusztult épületekkel és a mohlepte kőrakással, mely nagyon régi emlékeket ébreszt fel bennetek.

Mindent elkövettek, hogy oly gyorsan érkezettek el ide, amint csak lehetséges; lovaitokat kergetitek, megeresztve a gyeplőt s egyúttal oldalütésekkel is sarkantyúzva; vagy megparancsoljátok a kocsisnak, hogy gyorsan haladjon s ha parancsodnak nincs foganatja, szép ígéretekkel szelidítitek meg őt. Annyira kíváncsiak vagytok látni e helyet mielőbb, hogy lovaitoknak sebes menése,

* K. J. Basmadjian: Ani. — Paris, 1914.

vagy kocsitoknak gyors haladása lassúnak tetszik; kívántok — legalább egy percre — repülni szárnyakon, csak hogy gyorsan érhesetek e helyre, hogy itt saját kezeitekkel megtapintsátok ennek a gyászbaöltözött városnak sebzett falait. Leszálltok s aztán remegve lépdeltetek. Itt van „Nachercs“-nak, tudniillik a Pásztorinak kétemeletes temploma; amott egy eltűnt keresztnek talapzata; a másik oldalon romok maradványai, majd egy kápolna, most szénapajtvá átalakítva. Végre megérkeztek a falakhoz lihegve és fáradva. Beléptek a külső kapun keresztül, megcsókoljátok szenvedélyesen és forró ajkakkal azokat a tornyokat, melyek már ki vannak hülve és égve a naptól és a főkaput, melynek kövei érzéketlenek minden széllel szemben.

Áni látása nagyon szomorú, mikor az ember azt a főkapu oldaláról szemléli. Nincsenek itt utcák, fák és virágok, nem halljátok ott a vándormadarak csicsérgését; ott csak tüskéket és bokrokat láttok, csúszó-mászókat és kígyókat, melyek félsős fejüket a városban szétszórta hegyes kövek és az épületek nyomait jelző kőhalmozak közül kiemelik. Ezek Áni lakói a XV. század kezdetétől fogva, ide nem számítva néhány vándorló kurdnak itten való tartózkodását.

Veletek szemben egy emelkedett, terjedelmes, nagyszerű és magas építmény terül el, melyen baglyok tanyáznak. Messziről halljátok ezek nyögéseit és borzasztó siralmas kiáltásait ahelyett, hogy hallgatnátok az „allelujákat“ és az Istenhez intézett kedves templomi énekeket. A kupola eltűnt és olyanforma érzést támaszt bennetek, mint egy szép leány lefejezése. Ez a főtemplom, melyet Szempád örmény király 950-ben kezdett építtetni. Az építést Kátránid örmény királyné 1001-ben fejeztette be Tiridat örmény építész felügyelete alatt, aki később a konstantinápolyi Sofia-templomot újíttotta.

Sokkal tovább egy toronyra irányul figyelmed, mely hol csillagdnak, hol mecsetnek szolgált helyiségül. Azt az épületet, mely ennek közelében van, katolikoszárán (főpapi lakás) vagy Mëzghith néven ismerik; de úgy látszik, hogy ez volt Áninak törvényszéke.

A jobboldalon, a Dzághgáczor (Virágosvölgy) magaslatán van egy kis épület, melynek hegyes kupolája az Apughámréncz-család Szent Gergely-templomára emlékeztet. Ezt a templomot a X. század végén Báhlávuni Gergely herceg költségén az előbb említett Tiridat építtette.

Egy másik épület balról a Kelidzor völgyében, ugyancsak különösnek tűnik fel előttetek bizánsz-stílusú kupolájával, ez a Szent Megváltás temploma, mely a XI. században, Ábêlghárib örmény kormányzónak, a most említett Gergely fiának költségén épült. A közepén az „Apostolok templomát“ látod, melyből nem maradt egyéb két falnál és egy gyönyörű arabeszekkel díszített főkapunál. Valószínű, hogy ezen templomot is a Báhlávuniak építtették.

Amott van egy másik nyolcszögletű torony a főtemplom és az Apostolok temploma között. Ez ledült állapotban az újonnan megnyitott úton terül el. Ez kétségkívül fontosabb volt, mint az

előbbi, mert nagyobb és a város közepén volt elhelyezve. Még mielőtt közeledhettetek volna ezen emlékekhez, észrevehettetek a baloldalon, a dzághgádzori kapuhoz vezető úton egy georgiai templomot, mely ezen nép uralmára emlékeztet.

Körülöttetek az olajforrások tömege, nagy kövek és kőcsatornák között. Első pillanatra azt hiszitek, hogy valamely történelem előtti kősirok közepette lépdeltok; de aztán látni fogjátok, hogy ezeket azért építették a templom közelébe, mert itt gyártották ezen templom számára az égetni való olajat.

Távolabb, egy hegyoldalon, mely előrenyomul az Ákhureán (Arpa-Tchai) folyó felé, uralva egyik oldalon Áchureánt, másik oldalon Dzághgádzort, mutatja nektek a századok csapásai és kegyetlen kezek által összetördelt falomladékokat: a falak nagy törmelékeit, melyek egymásután leestek és legördültek az épületekről. Még ma is látni lehet ugyanazon hegyoldalon templomokat félig romban, lakások nyomait és egészen lerombolt paloták maradványait. Ezt a hegyoldalt Fellegvárának hívják. Ez bizonyosan Áninak fellegvára volt, bár ma nincsen semmiféle hasonlatossága az athéni fellegvárakhoz. Ott volt kezdetlegesen építve Áni, mivel hogy szerencsés voltam ott találni egy templom falán egy mostanig ismert legrégebbi örmény feliratot. Ott, azon a helyen helyezkedtek el később a bizánci császárok által Örményországba küldött küropátálok, mint azt a helyszínén talált görög feliratú töredék után feltételezem. Kétségkívül ott volt a palota, a kincstár és a Pákráduniak sírhelye.

Az építményt, melyet a régebbi történetírók és modern utazók Pákráduniak (Királyi ház) palotájának neveznek, a Dzághgádzor és az északi falak legszélsőbb oldalán található. Háromemeletes és kinézésre inkább kaszárnya, mint palota. Bejárata csodálattal tölt el. Arabeszkekkel és különféle színű kövekből alkotott rajzokkal van díszítve.

Fájdalom, nincs egy levél, nincs egy feljegyzés!

A Szent Gergely-templom előtt haladva, felfelé a fellegvárba mentek. Vessetek onnét egy szempillantást a helyekre, hol jártatok és oda, hol most vagytok. Óh! Szomorú, de egyúttal gyönyörű panoráma tárul elétek! Íme, itt vannak azok a falak és tornyok, melyeket megcsókoltatok. Íme, jobboldalotokon, nem messze a főkaputól, egy kapu, a tuini főkapu; míg baloldalotokon, a két nagy torony között, a karsi főkapu. Távolabb, a falakon kívül, látjátok az Áninak nevezett török falut, melynek lakói jelenleg a Dzághgádzori-völgyben hüvelyes veteményeket termesztnek. Innen látjátok a „Pásztorok templomát“ is.

A Dzághgádzori-völgy mindkét oldalán, nemkülönben az Ákhureán völgyében mesterséges barlangokat, lakásokat és két-három emeletnyi darázkövekből összerakott kis bolt-féleket szemléltek.

Az Ákhureán-völgy mély és ijesztő örvényt alkot előttetek, a folyó igen gyorsan folyik, hol mormolva, hol erősebb zajjal beleütközve a magasból legördülő kövekbe; úgy tetszik nektek, hogy a völgy is panaszol. Ott látjátok a leszakadt öreg hidat is, mely Ákhureán barátjának sóhajtásait hallgatja. Tanuja a Béchéntz-kolos-

tor, mely felülről néz, s amely látszik, hogy részese volt a Világosító Szent Gergely-templomnak, másként mondva „Náchësi“-nak, melynek kupolája alig látható innét, mindamellet, hogy ide nincs messze Béchéntz.

Ugyanebben a völgyben, de valamivel közelebb mint az előbbie, egy sziklán, melyhez feljutni elég nehéz, kőfalmaradványokat, tornyokat és az örmény Pákráduni uralkodóház bukása után épített nagyszerű templom romjait szemlélhetitek. Ez a szikla Ghêz-khálá (leány-vár) néven ismeretes.

És most a látóhatárt nézve, csodáljátok a természet szépségét. Messziről látjátok az öreg Aráratot hófehér hajával; itt a magascsúcsú Árákátz (Alagheuz), mely szintén hóval van borítva; amott a golpi hegyek, közel az Aladsái hegyek.

Elhagyva Akhureánt, a falaktól körülvevő béchéntzi monostor két szép kis kápolnájának őrizetére, letérdepeltek a szomszédos Világosító Szent Gergely képe előtt, melynek külső faragványát csodálattal megbámuljátok. Ez a templom is 1215-ben, a Pákráduni uralkodóház bukása után épült. Ma itt szent miséket mondanak.

Áni a Pákráduni uralkodóháznak csak 83 évig (961—1044-ig) volt fő- és székvárosa, t. i. III. Ásodtól a szerencsétlen II. Kákigig. Azután a görögök, perzsák, georgiaiak és tatárok kezébe került, mindaddig a pillanatilag, míg Leng Timur teljesen tönkretette ezt a kedves, fényes várost, 1387-ben.

AZ ÖRMÉNY MESÉKRŐL.

Az örmény mesék a szlávok, németek és még más népek meséihez hasonlóak. Mert amellet, hogy azokat hallhatni úgy a Vántó partján, mint akár a Duna és Volga környékén, tartalmukra, meseszerűségükre, sőt még egyéb sajátágaikra nézve is az európai népeknél feltalálható mesékkal egykorúaknak látszanak.

Lipcsében, az Abgar Joannissiani szerkesztette Armenische Bibliothek IV. kötetében megjelent hat örmény meséhez* Chalaticz

* E meséket „Örmény Regék” cím alatt fordításomban az Olcsó Könyvtár 1618—1619. sz. Budapest, Franklin Társulat, 1911. közölte. Az egyes regék címei a következők: 1. *Az ürütestvér.* 2. *A csodafülemile.* 3. *Az élet almája.* 4. *Nachapet leánya.* 5. *Az álomlátó.* 6. *Az áruló anya.* Dr. Berze Nagy János az Ethnographia XXII. évf. 1911. évi 5. számának 310—313. lapjain erre vonatkozólag közölt ismertetésében megállapította, hogy „Örmény Regék” helyett helyesebb az „Örmény Mesék” elnevezés s hogy az 1. sz. mese az ürütestvér, kezdete az özzé vált fiú és királynévá lett nőtestvér mesekörébe tartozik. A 2. sz. a csodafülemile. A mese az *élettalizmán* — ez esetben a csodafülemile — megszerzésének motívumán épül fel. A 3. sz. az élet almája. Kezdeté

Gergely, a moszkvai Lazarev intézetben a keleti nyelvek tanára, tanulmányt írt annak jelzésével, hogy e tanulmány megírásánál forrásul nemcsak az általa, az eriváni kormányzóságnak Alexandropól kerületében gyűjtött regéit és mondáit használta fel, hanem mindazon örmény népmondákat, legendákat és talányokat is feldolgozta, melyeket Szêruánczdiáncz plébános, mint legjobb ismerője a népéletnek s e régi nép irodalmának, gyűjtött össze Ván és Mus örmény tartományokban.

Ha már most ezen tanulmány nyomán a közölt meséket, a kiegészített megjegyzésekkel, egyes elemekre szétbontva tárgyaljuk, úgy megállapíthatjuk, hogy ezen mesékben előforduló elemek a következők: a) a boszorkányok; b) a varázskigyók és sárkányok; c) a megkövülések, illetve bűvös álmok; d) aranyfülemlék; e) átváltoztatások. Lássuk ezeket egyenként.

a) *A boszorkányokról.*

Az örmény mesékben a boszorkányokról (devekről) sokszor van szó elannyira, hogy talán nincs is olyan mithológiai tartalmú monda, melyben ezek szerepet ne játszanának.

A keleti népek mithológiájából ismeretes, hogy a dev (szanszkrit nyelven deva, örményül dev) láthatatlan lény, a régi hindusoknál jó, Zoroaster tanaiban pedig gonosz tulajdonsággal. A boszorkányok tehát úgy, mint az orosz „Baba-Jaga“, főleg kétszínű jelleműek. Majd jók és készek a természetfeletti erők támogatásával — melyek rendelkezésükre állanak — (minők varázsfésűk, kendők, borotvák, tükrök, korsók stb.) segedelmet nyújtani; majd pedig rosszak és mint ilyenek az ember iránt ellenséges érzülettel viselkednek elannyira, hogy nem egyszer emberhússal táplálkoznak.*

Az örmény mesékben a boszorkányok rendszeren régi malom- és toronyomladékokban laknak. A holdnak megjelenésével elhagyják titokteljes lakásukat, szörnyű kígyókkal kezükben. Az ilyen boszorkányok az örmény mesékben „éj anyja“ név alatt fordulnak elő s nagy ellenségei a napnak; folytonosan kergetik azt, de sohasem érik utól. Csak estefelé közelednek a boszorkányok a naphoz, de abban a pillanatban, melyben ők megfogni akarják, eltűnik az. Ekkor lerázzák a sziszegő kígyókat magukról s elküldik azokat a nap után a városokba, falvakba s más helyekre, mindenütt ijesztő

a *Tuhkamo-típus* stereotip hármas feladata (a három királyfinak az almája termését meg kell őrizni). A 4. sz. Nachapet leánya. A Genovéva-alakulatnak kevés értékkel bír s inkább csak a mese-földrajz szempontjából érdekes, alig felismerhető változata. Az 5. sz. az álomlátó. Az álmát eltitkoló fiú mesekörébe tartozik. A 6. sz. az áruló anyja. A címbe jelzett áruló „anya vagy testvér“ mesetípusának egyik változata.

* A többek között a georgiaiak és mingreliaiak „Rokapi“ nevű mondája egy öreg asszonyt tüntet fel ilyen démonias jelleggel. A közönséges életben is számtalan sovány kinézésű, de főleg rosszindulatú vén asszonyt illetnek e névvel. Zagareli: *Mingralische Studien*. I.

sötétséget hagyva maguk után. Ha azonban azt veszik észre, hogy keresésük hiábavaló és hogy a nap nicsen már többé a földön, alászállnak ismét az alvilágra. Mihelyt alászállottak, legott — virrad keleten.

Az örmény mesék tehát a boszorkányok jellemét, mint a sötétségnek, az éjnek természetes személyesítőjét tüntetik fel, melyből aztán a gonoszokról való fogalom, mint természetes következmény származik.

Hasonló mithoszokat találunk sok más népnél. A szláv és litván népek felfogása is a napot istennőnek tekinti, kinek kastélya keleten van s ki az égbolton aranyhintóban jár s uti fáradalmaktól elbágyadva, a föld porával betakartan, este megfürdik a tengerben, hogy reggelre ismét megjelenjék tisztán és fényesen.

A görög monda szerint Hélios, napi utazása után, kifaradt paripával nyugatra alászáll, hol a paripák az óceán habjaiban pihenik ki magukat.

Az ónémet monda pedig azt regéli, hogy Odin reggel a napot az éghez kíséri és éjjelre mindnyájan alámerülnek a tengerbe.

Nem kevésbé érdekes az az örmény mese a királyfiúról, ki a napot meg akarta ölni. Ez a királyfiú szenvedélyes vadász volt. Többször ment vadászni, de semmit sem tudott elejteni. Kétségbeesésében és bosszúságában, vadászatának sikertelensége felett, a napra célzott azon szándékkal, hogy megölje s az egész világot — melyben az ő számára semmi kedves sincs — tönkretégye. Alig lőtte ki íjját, a nap tüzes kezével agyonütötte, hajánál fogva megragadta s egy sivatagra dobva megátkozta, hogy ne láthasson többé. Egyszer azonban, hosszas keresés után, a királyné fiát megtalálja; ez anyját a naphoz küldi, hogy számára kérjen kegyelmet. A királyné elment, de nem találta meg addig a napot, míg vascipőket nem viselt s vasbotot nem tört el. Végre megtalálta az ő szép, kék márványból épített kastélyát és belépett; tizenkét termen ment keresztül, melyeknek mindenike boltozott volt s melyeken megmérhetetlen sokasága aludott a csillagoknak. Mindenik terem közepén fürdő volt elhelyezve forrással. Fák, füvek, madarak, állatok seholsem valának láthatók. Mindenütt mély csend uralgott. A középső teremben elhelyezett fürdő felett aranycarnok volt felállítva. Itt egy gyöngyágy állott, melynek egyik oldalán ült ragyogó fényben a csillogó királyné, az anyanap. Miután a királyné a szerencsétlen asszonynak kérését meghallgatta s fiát bolond tetteért megdorgálta, megkönyörült a szegény asszonyon.

Az ilyen kétszínű jellemű devek testnélküli, láthatatlan lelkek s kimeríthetetlen vagyonnak (aranynak, ezüstnek s nemes köveknek) birtokosaiul tüntettetnek fel. Kertjeikben, az élet vizének forrásánál, életalmák és életdinnyék nőnek. Várkastélyaikban pedig arany varázsmadarak, tűzlovak és tűzbivalyok laknak, melyek egy pillanat alatt az egész világot átrepülnek. Mindent elrabolnak a királyoktól és hősöktől, kiknek ugyancsak sok gondot ad az, hogy miképp semmisítsék meg ezeket a deveket, hogy ezáltal elrabolt vagyonuk birtokához jussanak.*

* Majd épen ezt találjuk a devekről a georgiai és mingreliai mesékben. Dev georgialilag Dewi vagy Mdewi; mingreliailag Demi (Zagareli e. h.)

Ámde az is megtörténik, hogy a dev egy királyleányt elrabol, mikor is aztán a dev mindent elkövet, hogy állandóan a királyleány szolgálatára állhasson, akinek kívánságára a legnehezebb feladatok teljesítésére is vállalkozik. Így pl. ezüst egeret, ezüst macskát, arany tyukot, arany rókát stb. teremt elő, még pedig úgy, hogy ezen csodadolgok élő organizmussal bírnak s állandóan, egymásután szaladnak, anélkül, hogy egymást utólnének. Ilyen feladatokkal foglalkoztatja a királyleány a devet addig, míg végre eljön egy hős, ki a devet megöli s őt megszabadítja.

Az orosz mesében egy ily dev helyét gyakran a Koschtschej képviseli. A Koschtschej mindenestre a mingreliaiak otscho-kotschival (betűszerint kecskeember, erdőördög jelentésében), az ossettek Lagsird-jével és a mongolok Jder-Tarbo-jához hasonlítható.*

A szláv, román és német mesékben szintén előfordulnak a devek, noha itt azok inkább gigászok, óriások alakjaiban lépnek fel.

Egyébaránt a hősök fellépése az örmény mesékben is feltehető. Említsük e ezen hősök közül a sokatevőt, ki hét malomkövel őrölt gabonát emészt meg s mégis azt kiáltja: „ez nekem kevés, adjatok többet!"; a sokativót, ki egy tavat kiiszik s mégis így kiabál: „meghalok a szomjúságtól!"; a gyorsfutót, ki egyik lábával Chisánba (a Ván-tó körül), a másikkal Sztambulba lép; az óriást, ki az egész világot magára veszi s avval szabadon körüljár; az éleshallót, ki mindent hall, mit az emberek a földön beszélnek s a csodaóriások egész sorát, kik a mesehősök legveszélyesebb kalandjait támogatják.** Az óriások közül említendő végül az, mely az örmény mesékben Orpheus névvel jön elő s aki oly varázslóan fuvolázik, hogy annak hallatára állatok, hegyek kezdenek táncolni.

E részlet befejezéseül érdekes a deveknek még azon tulajdonságait is megfigyelni, mely a keresztény felfogás befolyása alatt fejlődik ki. Itt a dev már többé nem mint hős, mint bátor alak, hanem inkább mint szolga áll előttünk. Az örmény népekeneknél érdekes epizódokkal találkozunk, melyek a deveget épen ezen tulajdonságukban jellemzik. Így említik azt, hogy Világosító Szent Gergely (az örmények védőszentje) magához hívatott minden devet és megparancsolá, hogy azok a mélységbe dobassanak. Majd azt is említik, hogy a kononi szent kolostorban (Mus tartományban) a devek hordókban vannak elzárva s azoknak az Üdvözítő visszajöveteléig kell a földben elásva maradniok.

A keresztény eszmék befolyása alatt tehát egészen más jellegűek a devek, anélkül azonban, hogy megszűntek volna a rossznak jelképei lenni.

b) *A varázskígyók és sárkányok.*

A devekhez hasonlóan a sárkányok és kígyók is úgy szerepelnek, mint gonosz lények, mint az emberi nemnek kegyetlen

* Mingrelische Studien von Zagareli. Ossetinische Studien von W. Miller (russisch.) Schiddi-Kur. No. 3.

** Kinder- und Hausmärchen, der Brüder Grimm. Bd. II. No. 134.

megröntői. A médek és a velük szomszédos népeknél ezen szörnyek nagy tiszteletben állottak; sőt az örmények — Chorenei Mózes történetíró szavai szerint — Örményországnak keleti tartományaiban, még Kr. u., a IV. században is tiszteltek két sárkányt, melyeknek kecses hajadonokat áldoztak.*

E tisztelet dacára a sárkányok a mesékben gonoszok, vérszomjazók, nagyon vágyakodnak emberi húsrá és ezért mindaddig lesik a forrásokhoz vízért menő hajadonokat, míg véletlenül meg nem jelenik egy hős, hogy ez őket villámkardjával megölje.

Itt megjegyzendő az is, hogy az örmény mesékben sem ismeretlenek az olyan romantikus elbeszélések, mint milyenekkel találkozunk a szláv és román mesékben, ahol sárkányoknak viszony van a királynőkkel és hercegnőkkel.

Az oroszok ismernek egy mesét „a hős Iwánról, a parasztfiúról“, melyben a hős nővére (vagy anyja) Gorynitsch sárkányba lesz szerelmes s ennek segedelmével (az anya fiát, vagy) a nővér fivérét — ki e viszonyt ellenzi — megölni igyekszik. A fivért, a magát betegnek színlelő (anya vagy) nővér szeszélyes kívánságának teljesítése végett elküldi bolyongani a világba. Azonban a bolyongó nővérének (vagy anyjának is) gonosz szándékáról meggyőződik, megöli a sárkányt s emellett még nővérére (vagy anyjára is) súlyos büntetést mér. Ez a mese a szlávoknál, horvátoknál és románoknál is ismeretes. Az itt említett szövegnek megfelelő az „áruló anyáról“ szóló örmény mese, mely alapjában véve egészen hasonló az oláh Florianu-hoz.**

A nép között sok érdekes mese kering a sárkányokról és kigyóalakú szörnyekről. Van olyan mese is, hogy ez a szörny ezeréves korában borzasztó nagyra nő és ekkor akarja a világot elárulni; de angyalok szállnak le a földre, lebilincselik erős láncokkal és azután felhúzzák a magasba, hogy itt a nap tűzétől hamuvá váljon.

Végül itt még csak azt említjük, hogy a sárkányok is épen úgy, mint a devék a nap üldözőiként szerepelnek.

Beszélik, hogy a nap nappal az egész világot átvándorolván, éjjelre a tengerbe száll alá, hogy ott — mint napi vándorlásának nyughelyén — fáradoimat kipihenhesse. A nap a király, a hold pedig a királyné szerepét játsza. Mindkettő sorrend szerint uralkodik a világegyetemen felett; ha a nap lenyugszik, a hold jön elő, mely néha sűrű fátyollal van betakarva. A nap uralkodása úgy kezdődik, hogy a reggeli pitymalat előtt tizenkét szerecsen megjelenik a hegyeken; mindenik fényes botot tart kezében, amelyekkel a magas hegyeket ütlegelik mindaddig, míg azok csúcsaikkal lehajolnak s a földdel egyenlőkké lesznek. Ekkor a nap felébred, megmosdik s vízpermetével hinti be az erdőket és mezőket. Ezután a levegőnek üde illata felébreszti a madarakat, melyek vidáman csicseregnek. Most megjelenik a nap pompás arany feje. Haja ég a tűztől. Angyalok eltakarják s ők adják rá a tüzes ruhát. Eközben a sárkányok

* N. O. Emin, Religion und Heidenglaube bei den Armeniern. Moskau, 1864 (russisch).

** Wallachische Märchen (No. 27). Herausgegeben v. Arthur und Albert Schott, Stuttgart u. Tübingen, 1845.

egész serege leleskedik a napra, hogy útját elzárja s megfossa az egész világot üdvöthozó fényétől. De az ég angyalai kardokkal törnek rájuk s egy pillanat alatt szétkergetik őket.

c) *A megkövülések vagy bűvös álmok.*

A népmesékből ismeretes, hogy bűvös álomba (megkövesülés) akkor esik valaki, ha azt varázserejű fonónő hegyes tűvel, tűvel vagy orsóval megszúrja. Ilyen varázserejű fonónővel már a német mesékben találkozunk, de ezek előfordulnak a szláv mesékben is. Az örmény mesékben az úgynevezett kávtárok (perzsául: hiénát jelent) lépnek elő, kik varázs-szúrások által nemcsak királyfiúkat, hanem királyleányokat is szendergésbe süllyesztenek.

Egyik örmény mesében egy szép királyfiút, ki nem tanusított a kávtár irányában elegendő becsülést, ez egy hegyes tűvel úgy megszúrta, hogy azonnal elaludt.* Ekkor varázs-szőnyege segedelmével vad, puszta tájakra viszi s itt elzárja egy kastélyba, melynek sem ablaka, sem ajtaja nincsen. A király mindenfelé hírnököket küld fiának felkeresése végett, de hiába! Mindnyájan abban a hiedelemben vannak, hogy a bátor fiú, hőssel való küzdelemben, vagy vadállatok által vesztette el életét. Csak egy szoborszépségű hajadon — a királyfiúnak mennyasszonya — nem tud ezen gondolattal megbarátkozni. Elhagyja titokban az atyai házat és elindul kedvesének felkeresésére. Sokáig bolyong mindenfelé. Végre elér egy magas kastélyhoz, melynek — csodálkozására — sem ajtaja, sem ablaka nincsen. A hosszú úttól elfáradtan, a kastély falához támaszkodik, mely azon a helyen hirtelen kinyílik s itt egy szobában találja magát. A szép nő abban a véleményben van, hogy itt valakit fog találni, azonban senkit sem vett észre, bárha összejárt minden termet. Végre kinyitja egy kis szobának az ajtaját és mit lát ott? Vőlegénye, a királyfiú felöltözve ágyban alszik. Magánkívül van az örömtől, ráborul, próbálja felkelteni, de nem mozdul. Szólitja nevén, kéri, hogy ébredjen fel, kétségbeesésében megfogja kezeit, de a királyfiú nem ad életjelt magáról. Erre keservesen el kezd sírni. Könnyet hullat a királyfiúnak jobb arcára, mire aztán felébred.

Egy másik örmény mesében egy szerecsenről van szó, kinek aranyfülemiléje** van; ez varázsbotjával minden hőst, ki tőle a madarat elvenni akarja, kővé változtat. Csapást mér botjával a merészre, ki legott kővé változik. Ily módon sok hős kővélt meg és csak a legfiatalabb királyfiúnak — kinek két bátyját szintén kővé változtatta — sikerült még elég jókor a fekete óriástól a botot elragadni, melynek segedelmével most ő változtatta az óriást kővé, a szerecsen által kővé varázsolt hősöket pedig ismét életre keltette.

A megkövülésnek és varázsálmoknak meséjét ismerik még más népeknél is.*** Nem kevésbé érdekesek az Athanassiéwnél meg-

* Ungarische Volksmärchen, 43-46.

** L. a következő fejezetet.

*** L. „Deutsche Volksmärchen“ von Haltrich, 143-148. Westslov, Märchenschatz, 134-135. Az „Ezeregyéjszakában“ is előfordul.

jelent Horustansi mesék, melyek a fent említettekhez sokban hasonlítanak. Egy királyleány, szépsége által, feikelti egy gonosz boszorkány féltékenységét. A boszorkány elmegy a királyleány lakodalomára s itt — kilesve a kedvező pillanatot — megérinti őt varázsbotjával úgy, hogy ennek következtében a királyleány megkövül. Idő multával fiatal király jön a kastélyba, megpillantja a megkövült királyleányt, megérinti és megcsókolja őt. Csókja ismét életre hívja. Hasonló mese a „tövisrózsácska“ című a német és román irodalomban is. Az „alvó királyleányról“ szóló mesét pedig az olaszok, nemkülönben a franciák is „le belle au bois dormant“ címen ismerik.

A meséknek későbbi feldolgozásában eltűnik a megkövülésnek mithológiai jellege s helyébe a legendaszerű dicsőítés lép. Legyen szabad egy pár ilyen legendát is bemutatnunk.

A Ván-tó partján, nem messze Ván városától, látható az Ágirpá nevű hegy. Ennek a hegynek a lábánál emberi alakokhoz hasonló nagy kővek állanak, melyeket a környék lakói „vőlegény és menyasszony“ névvel neveznek. De miután e helyen még több ilyen eldarabolt kőcsoportha lehet bukkanni, e kőcsoportokat megkülönböztetéstül az előbb említettektől, „vendégeknek“ hívják. A hagyomány azt meséli, hogy két jegyes, szüleik beleegyezése nélkül esküdött meg s a vallásos szokás ellenére, még napfelkelte előtt elhagyta a templomot. Ezért megátkozták őket a szülők és Isten nemcsak a házaspárt, hanem a papot, sőt a lakodalomban jelen volt vendégeket is kővekké változtatta.*

Azt is mesélik, hogy a Ván-tótól északi irányban látható földhalom nem egyéb, mint földdé változtatott gabona. A szállítványnak tulajdonosa fősvény és kapzsi ember volt, ki a szűkölködőkön nem segített. Ezért Isten megharagudott és a gabonát földdé, magát a tulajdonost pedig szekérével és bivalyával együtt kővekké változtatta.**

A megkövülésnek erkölcsi magyarázata (az isteni büntetés) kétségkívül a keresztény eszmék befolyása alatt álló időkből származik. A pogányság ezen jelenségeket más okokból magyarázza.

d) *Az aranyfülemile.*

Már az első fejezetben megemlékeztünk futólag a csoda-fülemiléről, mely egy szerezsennek birtokában van. Most itt ezzel kapcsolatban azt említjük meg, hogy az aranyfülemile egyike a legkedvesebb örmény meséknek. Az oroszoknál ezen meséhez hasonló a „tűzmadár“, míg a németeknél az „aranymadár“***

* A hazai örmények még most is használják itt-ott ezt a kifejezést: khár u phád tárnám (kővé és fává válnak, ha...).

** A megkövülésnek érdekes esetét hallottam Nagybányától Kapnikbányáig tett utamban. Az országúttól balra, két megkövesült szénaboglyalak látható; a néphiedelem azt tarja, hogy szénagyűjtőknek, kik „Úrnapján“ dolgoztak, kupacba rakott szénáját Isten kővé változtatta. Dr. G. L.

*** Wallachische Märhen von Schott, No. 26. Kinder- und Hausmärchen von Grimm, No. 57. Deutsche Volksmärchen von Haltrich, No. 7. Deutsche Hausmärchen von Wolf 230—240. Zeitschrift für deutsche Mythologie und Sittenkunde, II. 389—400.

című, mely utóbbi épen úgy az örmények, mint az oroszok előtt ismeretes. Ha látjuk, hogy az örmény mesék már címükben is hasonlítanak a német és orosz mesékhez, akkor nincs okunk csodálkozni azon, hogy az örmények meséi is majdnem olyanok, mint más indoeurópai népeké.

e) *Az átváltoztatások.*

Befejezésül szóljunk az átváltoztatásokról. A pogány időkben az átváltoztatásról elterjedt hitnek sok jelentősége volt.

Egy varázsnő elrontja minden forrásnak a vizét annyira, hogy aki abból iszik, az rögtön állattá változik. Az orosz „kecskefejedelem“-ről szóló mesében egy férfiú, ki egy varázsnőtől elátkozott forrásból ivott, kis kecskévé változott át. E mese legkisebb részletekig hasonlít azon örmény meséhez, mely ürütestvér cím alatt az „Örmény Regék“-ben van közölve.

Amde vannak az átváltozásoknak más módjai is, melyek egy vagy más állat varázsbőrének felöltése által keletkeznek. A sok hasonszerű érdekes örmény mese közül csak egyet említünk meg: a fejedelem-vőlegényt, ki összeesküvésben állott a szellemekkel, nappal állat-alakot (legtöbnyire kígyó) vesz fel, éjjel pedig ismét emberi alakjában jelenik meg.*

Az átváltozással a német és szláv regékben is találkozunk. Az oroszok ismernek egy mesét „Fenistről, a csillogó sólyomról“, mely nagyon hasonlít a kis fogolymadár című örmény meséhez. Ebben úgy, mint az orosz mesében, a szerelmes madárrá átváltoztatva, az ablakon át berepül egy hajadonhoz; a szobában, hol ismét felvette emberi alakját, kellemes csevegéssel egy egész éjet töltött el, de a hajadon nővére irigységből, másnap kést helyezett el az ablakba. Éjjel jön a fogolymadár, de a kés elmetszi szárnyát és nem tud a szobába berepülni. A madár megharagszik s abban a véleményben, hogy kedvese a hibás, büntetést mér rá. A hajadon a büntetést duzzogás nélkül elviseli és ezután kedvesével örökre egyesül.

A németeknek van egy meséjük a „serteruháról“, melyben a királyfiú disznóvá változik át.**

Felemlitem még a „békahercegnőt“. Ebben az orosz mesében Wassilissa, a mindentudó, majd béka, majd felérhattyú alakjában lép fel. Nagyon közel áll ezen meséhez a következő örmény mese: egy királyfiú elvett egy csodaszépséget, ki olykor-olykor macskabőrben is megjelent. Férje azonban elégette a macskabőrt. A szépség emiatt sirásra fakadt s galambbá átváltozva elrepült messze országokba. De a királyfiú, repülő szőnyegekkel és más egyéb varázsló-tárgyakkal felszerelve, jó varázsnő társaságában, utána megy és feltalálja ismét az ő asszonyát.

* Die Schlangenjüngfrau in „Deutsche Sagen“. Herausgegeben von den Brüdern Grimm. Berlin, 1816.

** Das „Borstenkleid“ in „Deutsche Volksmärchen aus dem Sachsenlande in Siebenbürgen“ von Haltrich, No. 43.

Később, a keresztény eszmék befolyása folytán, az átváltozásoknál az erkölcsiség alaptételeit is felismerjük a következő örmény mesében: Nem messze Ván várostól, Lesg falu mellett, forrás látható, melyet tűzhely formája miatt a nép „Szent tűzhely“-nek nevez.* Ide valláskülönbség nélkül sok örmény, török és kurd el látogat. A forrásban csak egy hal látható és az, akinek előtűnik, szerencsés lesz. A mese szerint ez a hal azelőtt asszony volt, amit tanúsít az az ezüst gyűrű, melyet a hal orrán visel.** A mese szerint az asszony egy papnak volt leírhatatlan szépségű felesége, kihez egyízben, mikor a tűzhelynél ülve kenyeret sütött, koldus lépett be s tőle kenyeret kért. Ez azonnal teljesítette a kérését. Azután a koldus ételt, majd bort kért. Kapott ezekből is. Utóljára arra kért engedelmet, hogy őt megcsókolhassa. A papnak a felesége kezdetben vonakodott, de utóbb azt gondolta, hogy nem szabad semmit sem megtagadni a szegénytől. Abban a percben, mikor megcsókolta, betoppant a férje. Az asszony a félelem és szégyen miatt a lobogó tűzhelybe vetette magát, utána ugrott maga a pap is. Isten akaratából a pap egészen elégett, az asszony pedig hallá változott. Az égő tűzhelyből forrás lett s a hal itt foglalt lakást.

Ezen, inkább legendának nevezhető mese, egész Előázsiában el van terjedve. Hasonló ehhez a Derketoról szóló és Lenormannak a múlt évszázad hatvanas éveiben kiadott munkájában közölt Diodortól származó szíriai mese, mely főleg azért érdekes, hogy egyes részleteket említ Semiramis sorsáról. Diodor szerint ugyanis Szíriában egy Askalon nevű város van, mely mellett egy kis halgazdag tó látható. A tótól nem messze fekszik a híres istennőnek — kit a szíriaiak Derketonak neveznek — temploma; ezen asszony testének alsó részét hal-alakúnak ábrázolják. Beszélik, hogy Aphrodite a nevezett istennő ellen haragot viselt azért, hogy ez a templom papja iránt szerelemre gyulladt. Derketo egy leánynak, Semiramisnak lett anyja. Nemsokára azonban megszégyenlé szenvedélyét, megöleté szerelmesét és leányát egy sziklás tájéknak partvidékére küldte, hol ez galambok által tápláltatott. Őmaga pedig bűtől emésztve, bedobta magát a tóba és hallá változott át.

Szemmel látható az örmény és a szíriai mesék között a hasonlatosság. Itt a szent tűzhely, hová a nép zarándokol, amott a halgazdag tó partján a templom. Itt a lelkész, amott az istennő papja. Sorsuk mindkettőben ugyanaz, mindkettő asszony miatt vesztí el életét. Végül mind a két mesében az asszonyok hallá változnak át.

Az átváltozásoknak másnemű alakjai fordulnak elő az elhaltakról szóló mesékben. Ilyenekben főleg elhalt hitetlenek, mohamedánok lépnek fel, kik keresztény felfogás szerint inkább vannak Isten büntetésének kitéve. Ilyen elhaltak nem tudnak nyugodtan sírjukban maradni, minden éjjel elhagyják azt s állatok alakjában bolyonganak a temetőben.

* Keleten a tűzhelyek másképp rendezvék, mint Európában; ott azok földbe illesztett cilinderek.

** Gyűrűt az orrban némely kurd törzs még most is visel.

Beszélik, hogy egy paraszt a meg nem kereszteltek temetőjébe lovagolt. Ott látott egy macskát, mely a sírkövek között járkált. Megállott és odanézett. Erre a macska hirtelen előbb kutyává, azután nemsokára számárrá változott. De mily nagy volt a paraszt meglepetése, mikor a számár emberré változott és lóra ült! Szerencséjére azonban ebben a pillanatban (a kakas második kukorikolása után) megkondúl a harang, mely a hívőket reggeli imára szólítja és a vándorlélek nyomban eltűnt.

Ezek a mesék az orosz népmondák vérszopó halotti kísérteteire emlékeztetnek. Ezek éj idején sírjukat elhagyva, élő gyermekeket ölnek meg, hogy azoknak vérért kiszívthassák. De miként az örmény, úgy az orosz mesékben is e halotti kísértetek azáltal tétetnek ártalmatlanokká, hogy felássák sírjukat és gégejükét lapátokkal szétzúzzák.

AZ ÖRMÉNY NŐ.

Azon — nem örmény származású írók — sorából, kik az „örmény nő“-t ismertették, már néprajzi szempontból is legérdekesebb Triebnigg-Pirkhert Ella bécsi írónőnek, a bécsi Urániában 1921 február 3-án tartott előadása. Erről az előadásról U. Tartaruga, a Neues Wiener Journal 1921 február 4-iki számában a következőket írja:

Örményországnak nevezett kisázsiai földnek, mely a közép-korig időnként saját hírneves királyok alatt állott, melyet később Törökország, Perzsia és Oroszország között osztottak szét, gazdag története és irodalma van, bár az emberiség tekintélyes része előtt e föld „terra incognita“. A legtöbb európai, különösen a népességét, melyben minden sorscsapás ellenére meglehetősen tisztán tartotta fenn faját és életmódját, mondhatni csak török szempontból ítéli meg. Ez pedig úgy jellemezhető, hogy nem egykönnyen akad kevésbé erkölcsös, gyávább és agyafúrtabb ember, mint az örmény. Tényleg, az örmények — a hegyi lakókat kivéve — az ellenük irányuló támadások alkalmával feltűnő csekély ellenállást tanúsítottak s az sem tagadható, hogy az örmény kereskedő az eszközökben nem mindig válogatos. Természetesen ez visszavezethető tartós elnyomatásukra is. Még rosszabbul ítélik az örmény nőket, akikről csak annyit tudnak, hogy a kultúrának nagyon alacsony fokán állnak.

Triebnigg-Pirkhert Ella, bécsi írónő, próbálkozott először az örmény nőt érdekes fényképek kíséretében a német közönségnek egészen más oldalról bemutatni. Triebnigg aszszony beható tanulmányok alapján beszélt s megérdemelte a meghallgatást, mert már mint örmény költemények fordítója, mély bepillantást mutatott ennek a sokat szenvedett népnek (melyet gyakran Keiet németjének neveznek) lényegéről.

Az előadó szerint az örmény nő csendes és amellett tetterős hősiessége, komoly nagyrabecsülésre méltó tulajdonságaiban gyökeredzik. Ezek megnyilvánulnak sajátos, méla, bájos külsejükben, melyek mindjárt lekötnek bennünket. Kedves, szelíd és festői ruhájában vonzó, a tarka és pompázó színek előszeretében pedig jó ízlése van. Egyes vidékeken ruházata csak a maga készítette szőtt és horgolt anyagból van összeállítva. Az örmény asszonyok és leányok ügyessége és művészi találékonysága a kézimunkák előállításában elvitázhatatlanul igen nagy. Különös kedveltségnek örvendenek az általuk készített szőnyegek és csipkék. Ami különlegesen az erzérumi csipkéket illeti, azok semmiben sem maradnak a brüsszeli csipkék mögött. A XII. században szokás volt, hogy előkelő örmény nők ilyen műremekeket a templomoknak ajándékoztak. A ruházaton legelőször a sajátos — valódi és utánzott pénzdarabból álló — fej- és nyakdísz tűnik fel. Ezeknek terjedelme és anyaga hordozójának vagyoni viszonyaihoz igazodik; tehát nem nemes fémből készült hamisítások mellett török arany és ezüst pénzdarabok láthatók egy vagy több sorban. Ezen kincstől tulajdonosnője csak a legsúlyosabb szükségben válik meg. Inkább éhezik, sem mint eladná. Még betegágyában is őrzi e kincsét, melyet leginkább menyasszonyi ajándékképp kap.

Az idegen népekkel való együttélés idején a viselet módjának változása észlelhető. Így a török-örmény nő a mohamedán nőkhöz hasonlóan lefátyolozott, anélkül azonban, hogy szabadságából vagy a férfival való teljes egyenrangúságából bármit is feláldozna. Az örmény férfi nem ismer háremet.

Mint feltűnő jelenséget jelzi Triebnigg Ella a békességet az egyes családtagok közötti életben. Bár minden háztartásban több asszony tevékenykedik, a ház fejének az anyja — mint a sárga fajoknál — vezető szereppel van felruházva, minek folytán ritkán van súrlódás köztük az örmény nő fegyelmezettsége következtében. Alárendeli magát a családi törvényeknek, mert reményli, ő is el fogja foglalni majd ezt a helyet, ha rákerül a sor. Lehetséges, hogy ebben a magatartásában azt a körülményt is figyelembe kell venni, hogy a családból kiválni nem lehet, mert szolgaságra egyik sem érzi magát születettnek. Ilyennek, mint szégyent, tekintik az idegennél való szolgálást. Ilyenformán a cselédekét mindig a gruziak vagy más idegen néptörzsek sorából veszik.

Igen magas fokon áll az anyaság fogalma. Már a kereszténység előtti örmény nőknek védőistennője Anahit volt, a termékenység istennője, kit „aranszárnyú anyának“ neveztek. Az anyaság még ma is a legmagasabb cél az örmény nő előtt. A legszigorúbb nevelésben részesül ez irányban. Esküvője napjától első gyermeke születéséig férjén kívül nem szabad senkivel sem beszélnie. Az anyaság megváltja őt némaságától; s azután legelőször csak anyósával beszélhet, később férjének nővéreivel s végül más rokonokkal. Kizárólag gyermekének él, akinek tanítónője s akit évszázadokon át kínzott nép számára nevel. Minden örmény anya reményli, hogy népe megváltóját szüli; sok anya kisdédét apátlan árvaaként hozza a világra. Ezért csendül ki a legtöbb bölcsődalból a bosszú

gondolata. Már csak ezért is a kívánt gyermek a fiú. De meg azért is, mert ő háznál marad s szülőinek támasza lesz, míg a leány-gyermek esküvőjével végleg elszakad a szülői háztól.

Triebnigg asszony tapasztalata szerint az örmény nő félelem nélküli, merész és minden tekintetben jó bajtársa a férfiúnak. Minden körülmények között erélyt és kifejezett egyéniséget tanúsít s ezért a férfi megfelelő módon becsüli is.

A leányoknak, különösen a költeményekben, bájos nevük van, mint például „kisgyöngy“ vagy „édes szerelem“ és a legnagyobb szabadságot élvezik. Akadálytalanul társaloghat hasonlókorú ifjakkal, kikkel együtt gyakran mennek bucsúkra, hol a párok sajátos dallamú himnuszokat énekelnek. Szabadság szempontjából az asszonyok és leányok között az özvegyek foglalnak helyet.

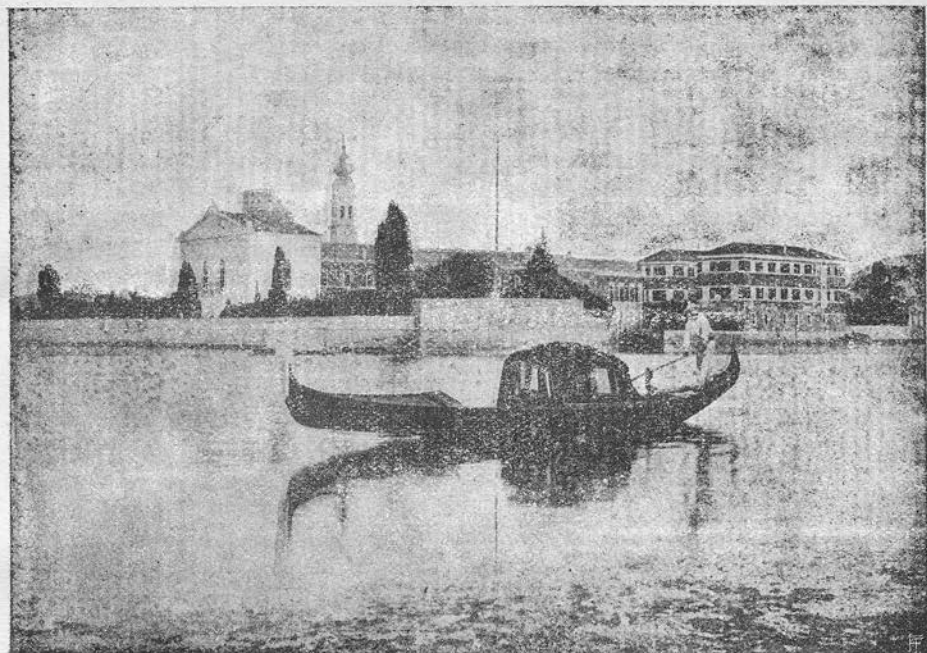
Költői módon ünneplik a rózsaszüretet, a *W a r t a w a r t*. Az idősebb szűzek ünnepe ez, melyet némely kolostorban tartanak meg. Ilyenkor zengő énekek mellett szentelt helyekre zarándokolnak, hol az ifjak vízzel megöntözik a leányokat, jeléül annak, hogy a rózsák el ne hervadjanak.

Az örmény leányoknak meg van engedve, hogy szerelmi vallomásokot meghallgassanak és hamis nézet az, hogy az örményeknél csupán érdekházasságok köttetnek. Természetesen semmi esetre sem akarnak „aggszűzeket“ nevelni. Ha valakinél láthatólag nincs kilátás hogy férjhez menjen, azt forma szerint egy 5—6 éves fiúval eljegyzik. A házasságot azonban csak az utóbbinak teljes kifejlődésével kötik meg. Ne csodálkozzunk ezen ifjú korokról, mert az örmény leányok már 12—14 éves korban is férjhez mennek. Ennek ellenére is és tekintet nélkül sok gyermekükre, az örmény nők sokáig fiatalok maradnak s gyakran találunk 28 éves nagymamákat oly színben, mintha csak 12 évesek volnának.

Az örmény lakodalom, mely két-három, néha több napig is eltart, a nő dicsőítésére szentelt szindarab és pompaünnep, melyen eredeti népdalok éneklése mellett a fiatal férj mint „király“, a fiatal asszony mint „királynő“ lép fel. A „király anyja“ humoros főszerepet játszik.

Mint háziasszonyt az örmény nőt majdnem mindig boldognak találjuk. Odaadását és hűségét a népdalokok újra meg újra megénekelték. Maguk az asszonyok között is számosan vannak, kik dalokat, főleg siratóénekeket (keleti szokás szerint) írnak, épen úgy, mint az örmény nép hosszú történetében a női nem képviselői kitűntek mint eszes királynők, tanácsadónők és oktatók. Az általános felfogással szemben ők voltak a keleti műveltség hordozói. Büszkeségük már évek óta európai és amerikai egyetemekre vitte őket, hol értelmességükkel és kitartásukkal ismételtelen szép eredményeket értek el. Több örmény művész nő ismeretes Európában, mint Serao költőnő, vagy Schusanik Kurginjan. Ezen nép legrégebb költőnője a VIII. századból ismeretes.

Az örmény nő élete tehát nem volt könnyű. Magasra értékelték azonban hősiességüket, mely abban is nyilvánult, hogy mindig többre becsülték a halált a szegénnyel.

San Lazzaro szigete az örmény kolostorral, templommal Velencében.

SAN LAZZARO SZIGETÉN.

Szép vagy Olaszország azurkék egeddel! Nagy szerepet játszott klasszikus földeden ma is éled a tudomány és virágzik a művészet. Hajdani multadnak beszédes emlékeihez bámulva zarándokol folyvást az idegenek tarka serege, kiknek képzeletét elmerengésedbe ringatod nagyszerűségednek feltárásával és lelkét megeleveníted műemlékeid előtűntetésével, kivált akkor, mikor a lagunák regényes hazájába, csendes szigetvárosodba csalogatsz.

San Lazzaro szigetén vagyunk. Ott, hol madarak énekétől zengő parkban télen-nyáron viruló magnóliák, cédrusok, mosolygó kínai rózsák és oleanderek között egy pompás vörös márványú épület emelkedik ki, melyben örmény szerzetesek laknak, kik a szerzetesi élet szép és jó oldalát egyesítve, kötelességük pontos teljesítésén kívül szünet nélkül életjelt adnak magukról, mert tudományos könyveket és ujságokat írnak, mert Velence örmény származású lakószai gyermekeinek nevelésével és papok képzésével foglalkoznak.

Bámulatos vendégszeretettel fogadják Mechtár hívei a hozzájuk belépőt. Most épen a műértékű képekkel — köztük Tizián Szent Családjával — díszített váróteremben a tiszteletreméltó Szár-

kiszián atya áll előttünk és késznek mutatkozik a kolostor minden nevezetességének megmutatására. Bevezet a múzeumba, mely egyike az e nemben ismert legszebbeknek, kivált az itt üvegszekrényben elhelyezve levő, a világ egyik legrégebbi múmia-példánya s ó-ind nyelven írott papírtekercse valóban a bámulat érzetét kelti fel.

Számos eredeti festmény és szobor, a fizikai és természetrajzi tárgyak válogatott gyűjteménye, ezekre menő régi könyvek, egyetlen példányú kéziratok, a ritkaságoknak kifogástalan izléssel elrendezett gyűjteményei láthatók itt. Két művészi kivitelű földgömb közelében, Mechitár (a szerzet alapítójának) szobrával szemben, Keresztelő János szobrát látjuk Canovától. A XIII. században készült bizánci stílusú evangéliumi könyvtábla mellett Leo, utolsó örmény király örmény feliratú kardját bámuljuk. I. Napoleon nejének ékszerei mellett szibériai márványtojások láthatók. Ettől nem messzire előtűnik Jupiter feje üvegből. III. Napoleonnak gyönyörű arcképe (melyet Alexander Pharos hat óra alatt készített), a különböző pogány népek bálványainak márványutánezatai, a föld minden nemzeténél használatban levő pénzek és érem-példányok, nubiai kitömött madarak, tengeri kagylók, fiókokkal felszerelt drága elefántcsont székek, keleti szerezsen öltözet-utánezatok, Rafael Murátnak (a velencei örmény iskola alapítójának) szép kiállítású arcképe egyenként is lekötik a figyelmet. Hát még milyen szép, művészi szempontból is, a terem felületén mesteri ecsettől ragyogó azon pompás olajfestmény, melyben Mechitár kéri a körülette állókat a „világosság terjesztéseért“.

A múzeumból azon szobába vezetnek, melyben Lord Byrom, az angolok nagy költője hónapokat töltött el költői merengésben. Kegyelettel mutogatják e helyen mindazokat a tárgyakat, melyeknek a költői alkotásokban gazdag férfiúra való emlékezés kölcsönöz jelentőséget.

Innen tovább menve, a több száz éves márványoszlopokon nyugvó, gyönyörű gót stílusú templomban találjuk magunkat, mely szivárványszínű ablakaival koleidoszkópszerű képet tár elénk, főleg azon helyen, hol a csillogó trón áll.

A templomból örömmel vezetnek fel a csigalépcsőjű toronyba, oda, honnan a velencei vidék fenséges panorámája látható. Innen, a világhírű negyvenhat nyelvű könyvnyomdán keresztül, örökzöld helyre érkezünk s itt megpihenünk a nagy költő ültette fák üde árnyékában.

De elhagyjuk már e szigetet azzal a tudattal, hogy e helyről az idegen mindig kellemes emléket fog elvinni magával. Erről a helyről, melyet többek között I. Lajos bajor király is felkeresett, kinek a szerzetesekhez írott költeményének utolsó versszakát magyar fordításban a következőkben olvastuk:

„Szigetükről a világosságnak
Bő sugarát ontja szellemük:
Fényt — mely el nem fogyható erővel
Győzni tud, örökre, mindenütt!“

AZ ÖRMÉNYEK ÉS A HONFOGLALÁS.

Erre vonatkozólag Lukácsi Kristóf szamosújvári plébános „*Historia Armenorum Transsilvaniae, Viennae 1859*“ megjelent munkájának III. fejezetét fordításomban az alábbiakban közlöm:

„Az örmények, kik ma Erdélyben és Magyarországon találtak, sem nem az elsők, sem nem az egyedüliek azok közül, kik a haza területére léptek. A Magyarok Évkönyvei* bizonyítják, hogy az örmények Geiza, Szent István és más magyar királyok alatt is jöttek be ez országba. Azonban Geiza vezér, Szent István idejében jöttek Magyarhonba csehek, lengyelek, görögök, spanyolok, izraeliták, bessenyők, örmények stb. is, kik huzamosabb időt az az országban töltvén, ámbár eredetük nem tudatik, különféle házassági szerződésekkel a magyarok közé vegyülve, azokhoz hasonló nemességet és leszármazást nyertek.“ Így olvassuk ezt Kézai Simon *Chronicájának* 8. fejezetében.

Fejér György 1243-ból említi azt a kiváltságos oklevelet, mely az esztergomi polgároknak adatott és IV. Béla által megújított a következő tartalommal: „Esztergom város ügyésze előmutatott némely iratokat néhai Urunk, IV. Béla magyar király által szabadalmazva az Úr testesülése után 1243 (MCCXLIII) április havában, uralkodásának VIII. évében, az ő nagyobb hiteles kettős pecsétje alatt, — a többek között kimutatván, hogy minekután az örmények ő maga a király és elődeinek idejében Esztergomban lakni gyülekezvén, az ő szabadalmukra nyert engedményt a tatárok berohanásakor és a város talpig lerontásakor elvesztették, ő maga Béla király, amint illet, az ő szabadalmaikat szem előtt tartván, tudva levén, hogy ők ily szabadsággal éltek vala, ugyanazon szabadságukat jónak látta megújítani.“**

Ugyanezen könyvben, 1281-ben, ezt olvassuk: „Ugyanazon Kun László a Szent Ágoston-rendieknek az esztergomi örmény földet theologiai tanulmányuk gyarapítása végett. IV. László király Szent Ágoston-rendieknek ajándékozta Szent Anna monostor építésére vagy inkább kiterjesztésére az örmények földét, mi azelőtt Kunchilmio grófnak ígérve volt az esztergomi káptalan földekig és bizonyos vizekig, hogy azzal a theologiai tanulmány ott fenntartásé, 1281-ben.“***

A most említett örmények földének Kun László által Szent Ágoston-rendjének történt adományozásából valaki azt következtethetné, hogy az örmények, kik IV. Béla és elődei alatt Esztergomban laktak, 1281 körül, mikor az adományozás történt, Esztergomból kiköltöztek és földeiket parlagon hagyták, ha meg nem volna az oklevél, miből kiviláglik, hogy még a későbbi századokban is Esztergomban örmények laktak. Benkő Milkoviájában, 1447-ben, említi Thomaet, nemzetére örményt, az esztergomi zöld mezőről

* L. Thuroczii Choric. Part. II. c. 22.

** L. Fejér. Codicis Diplom. Tom. IV. Vol. 1. p. 307.

*** Codicis Diplom. T. V. vol. III. p. 77.

nevezett Szent György vitéz, társas egyházának prépostját, kit Dénes esztergomi érsek, a hajdani milkovai püspökség, a szebeni és braszó dékánátushoz visitátornak kinevezett.*

Azért az említett adománynak más oka volt, mint az örményeknek Esztergomból való távozása, mit azonban megmondani nem tudunk.

Már ami Erdélyt illeti, régi időkben, sokkal korábban a mostani örmények bejövetele előtt, számos örmény gyarmat virágzott e hon határain belül, amint ezt sok helységnévnek ma is fennálló elnevezése bizonyítja. Jó lesz némelyeket itt megnevezni. Így Alsófehér-vármegyében: Örmény-Székes, oláhul: Armény; Küküllő-vármegyében: Szászörményes; Középszolnok-vármegyében: Örményes, Kolozs-vármegyében: Örményes; Belsőszolnok-vármegyében: Ormány (németül: Armenen) Zaránd-vármegyében: Örmingye, Aranyosszékbén: Örményes.

Az itt előszámlált helyek az örmény nemzet nevét épen abban az értelemben tüntetik elő, melyen azt e földet lakó magyarok, németek és oláhok nevezik; az említett helyek neveiket tehát csakugyan az itt lakó erdélyi örmény lakosoktól vették, hacsak nem akarjuk ezeket a véletlennek tulajdonítani.

Hogy ha Kozárvárról a kazárokra, Besenyőről a besenyőkre, Oroszhegyről, Oroszfaluról a ruthénekre következtethetünk, nemde Örményesről, Arményről, Armenenről az örményekre kell utalnunk, mint az említett helyek lakóira.

De történelmi adatok sem hiányzanak, melyek a mondtak hitelességét csak növelik. Hlyés András említi, hogy hajdan a Vöröstoronynál örmény és görög kereskedők laktak**; Benkő Józsefnél olvassuk: 1600. évi október 25-én Léczfalván tartott ülésen a görög és örmény kereskedők az országból kiparancsoltattak***.

Az említett helyeken ma semmi nyoma nincs a régi örményeknek. Ezek nyelv, szokás és más intézményeikkel különbözve, rég átmentek azon nemzethez, mellyel együtt laktak, anélkül, hogy valaki az eseményeket feljegyezte volna, kikről el lehet mondani a költővel együtt:

Vixere fortes ante Agamemnona
Multi, sed omnes ilacrymabiles
Urgentur, ignotique longa
Nocte, carent quia vase sacro.

Nehezen lehet kútfők hiányában meghatározni, mily okból és mely örmény tartományokból jöttek ide ezek az örmények. Annyi a történelmi emlékiratokból bizonyos, hogy hajdan az örmények a különböző népektől kiváltságokat nyertek. Örmény régészeti iratban**** olvassuk, hogy Tódor, Oroszország vezére, 1862-ben a naxivanei örményeket hadakozni segedelműl hívta és az ellenségen nyert győzelemért országában lakást és szabadságot engedélyezett.

* Benkő Milkovia. L. I. c. IV.

** Ortus és progressus variarum in Dacia Gentium.

*** Historiae Transilvaniae. L. IV.

**** Jndsidsian: Antiquitatum Armeniacarum T. 1. p. 343.

Ezeknél sokkal régebbiek s ránk nézve fontosabbak azok, miket Leontius, örmény történetíró, előad: A VIII. század elején a kaukázusi kazárok seregeiben mindenkor nagyszámú örmények voltak, kiknek harci vitézségük ismeretes volt s a hadakozásban őket illeti az elsőség.* Máshonnan tudjuk, hogy a kazárok törzse az új hont kereső magyarokhoz csatlakozott s így semmi sem ellenzi, hogy az örmények a kazárokhoz és ezekkel a magyarokhoz csatlakoztak és azokkal Pannoniába és Dáciába jöttek s azoknak honfoglalásában részt vettek. Ezt nyilván hirdetik a Magyarok Évkönyvei, ugyanezt igazolják az esztergomi örményeknek IV. Béla király elődei által adott, de általa megerősített szabadalomlevelei; ezt bizonyítják az erdélyi számos helységnevek, melyek régi lakóiknak nemzeti nevét maiglan is megtartották.

LAKODALOM AZ ERDÉLYI ÖRMÉNYEKNÉL.

Az erdélyi örmény népélet sajátosságai, e hazában történt megtelepedésük óta fenntartott társadalmi szokásai, több mint két század lefolyása multán sem tűntek el annyira, hogy a közöttük uralkodó társadalmi életviszonyok és jelenségek közül egy-egy érdekessége ne tűnjék fel az észlelő előtt.

Egyik legérdekesebb szokásuk a lakadalmukban nyilvánult. Lefolyásuk formája bizonyosan igen régi, bárha hitelességüket nem őrzi a krónikások feljegyzése, hanem csak a szokás.

Az erdélyi örmény népet jellemzi a patriarchális élet, melyet e faj keleties jellegénél fogva feltűnő módon mai napig is meg tudott őrizni. E patriarchális jellegénél fogva az erdélyi örmény — a kereskedőknél a vásári időszakot kivéve — minden idejét otthon szokta tölteni két-három, néha több, rendszeren szomszéd barátja körében, kikkel ilyenkor, borozgatás közben, huzamosabb ideig barátságosan elbeszélgetett és szó szót hozva, ilyen alkalmalmmal előhozatott, hogy szeretném, ha a „fiad vőm lehetne“ vagy megfordítva: „szeretném, ha leányod menyem lehetne.“

Aztán az öregek hazamentek, továbbfűzték a szót odahaza s e beszélgetések legtöbbször többet értek minden udvarlásnál.

Az öregek között történt megegyezésnek következménye aztán rendszerint a kérés volt, amikor is az öreg magával vivén fiát, esetleg még másokat is a leányos házhoz, megkérték a leány kezét. Ha a leány a kérést elfogadta, nemsokára ezután a gyűrűcsere (mátkaság) a leányos háznál meg is történt, még pedig úgy, hogy a férfi részéről megjelentek közül a kikérő a leányos ház szüleitől kikérte a leányt, mire a leány részéről a kiadó azzal

* Jndsidsian: Antiquitatum Armeniacarum T. 1. p. 338.

válaszolt, hogy a vőlegényjelölt induljon el e házban a leány felkeresésére és ha megtalálja, akkor meg is kezdődhetik a mátkaság. Az elrejtőzött leányt a leendő vőlegény megtalálván, nyomban kezdetét vette a jegyváltás, mely rendszeren zenével, táncsal és speciális jellegű örmény vacsorával volt egybekötve.

A jegyváltást nem sok idő múlva követte a lakodalom, melyet megelőző napon a leendő menyasszony házánál lefolyt az úgynevezett „sirató-est“, annak jelentőségéül, hogy a leány a háztól nemsokára örökre el fog távozni.

Az ilyen sirató-est lefolyása is érdekes volt, mert avval vette kezdetét, hogy amint az esti homály beköszöntött, a vőlegényes háztól többen indultak el fáklyák világa mellett zenével a menyasszonyi házhoz, hol átadták az arának az ékszereket, keztyűket, zsebkendőket s más kisebb-nagyobb ajándékait a leendő vőlegénynek.

Erre, mintegy viszonzásképen, vagy esetleg ezt megelőleg is, a leendő menyasszony is küldött ajándékot a vőlegénynek, mely a menyasszonyi háznál készített menyasszonyi pogácsán (dáchtháthálva) kívül egy gyönyörűen és feltűnő díszel stikkolt, szép férfi-ingből állott, melynek a stikkolása 10—15 forintba került. (Az erdélyi régibb örmény házaknál ma is láthatók ily vőlegény-ingek.)

A sirató-est lefolyása nevének nem, de az örmény ilyenkor kitomboló, jókedvű természetének megfelelőleg, a lehetőleg legvidámabb hangulatban folyt le, legalább az ily alkalommal szokott röppentyűk fellövése, borozás, kártyázás, tánc, nagy utánjárással készített vacsora erre vallottak.

Közvetlen a sirató-est utáni napon — mely azonban a vallásos érzelmű örmény felfogás szerint sohasem fordulhatott elő ádventi vagy más, ehhez hasonló, egyházilag tiltott időben — végbement a lakodalom, mely azzal kezdődött, hogy úgy a menyasszonyi, mint a vőlegényi részről a lakadalomba meghívottak elmentek a menyasszonyi házhoz, hol a vőlegény is megjelent s innen a szépen feldíszített menyasszonnyal együtt a menet megindult esketésre, az ez alkalommal zsúfolásig, izgatott kíváncsiakkal megtelt templomba. Az érkező násznépet a templomi erkélyről lehangzó zenezóval fogadták.

A menyasszonyt a násznagy (és sohasem a vőfély) vezette s ami különös, az esketés nem az oltár előtt folyt le, hanem égő gyertyák mellett, a templomban ez alkalomra feldíszített helyen, rendszeren a szentélyt elválasztó korláton. Az esketési szertartás a mátkagyűrűk megszentelésével vette kezdetét s a szokásos kikérdezés után a frigyét megáldó beszéd kíséretében véget is ért.

A templomból kijövet alkalmával a vőlegény a lefolyt ünnepély emlékéül pénzt szórt szét a templom előtt ácsorgó nép közé. S amint a násznép a vőlegényi házhoz hazaért, itt az új pár elé a vőlegény anyja kenyeret és sót hozott, annak jeléül, hogy az új házi élet tartama alatt soha se fogyon ki az áldás és bőség. Ezután bemenve a lakosztályokba, a nagy készületekkel felterített asztalok mellett elkezdődött a zenével vegyes vígalom, mely mindenkor csak nagy későre ért véget.

ERDÉLYI ÖRMÉNY PANASZOS ÉNEK.

Nemsokára az örményeknek Erdélybe való költözése után, tehát ezelőtt több mint 200 évvel, keletkezett egy cím nélküli, hosszabb verselmény, amely panaszkodik arról, hogy az örmények kereskedelmére bénítólag hat az, hogy már az oláhok és zsidók is összevásárolják a báránybőröket, az örményeknek egyik legfőbb kereskedelmi és kiviteli cikkét.

Az erdélyi örménység népköltészetére vonatkozó emlékek egy-két véletlen kivételtől eltekintve, úgyszólván a mai napig ismeretlenek, mert a régi emberek kihaltával a népköltészeti emlékek nagy része is pusztulásnak indult. Az alábbiakban közölt erdélyi régi örmény kereskedők panaszos énekét is egy évtizedek előtt elhunyt kereskedő szóbeli előadása nyomán jegyeztem fel. Keletkezési idejét megállapítani nem lehet az eredeti szöveg ismerete nélkül, de még akkor is bizonytalan volna minden argumentum, hiszen nem lehet tudni, hogy hol támadt és minő változásokon ment keresztül. Egy-egy célzás a versben régi szamosújvári viszonyokra látszik utalni, de ellene mond az ilyen vélekedésnek a város története, melyben pl. a zsidók csak 1781-ben kezdenek először feltűnni s akkor is, sőt még később is, csak oly kevés számban, hogy nem csinálhattak olyan konkurrenciát a bőrneműek terén az örményeknek, hogy indokolt lehetett volna ezeknek panaszos versekben való kifakadásuk.

A felfedezett, illetve lejegyzett és lefordított versnek az értéke mindezek ellenére meg van s épen a benne foglalt jellemző kortörténi adalékok adják meg neki a kiválóan érdekes jelleget. Mert az az egy bizonyos, hogy a vers Erdélyben készült, az erdélyi örmények között terjedt el s a kereskedői osztály egyik ágának keserveit panaszolja a bőrizlet gyászos hanyatlásában. Egyes sorai, mint közmondások, régóta ismereteseek s az egész vers, az ő kicsinyes keserveivel, magyar fordításban így hangzik:

Sajnálom, ti drága szövetek,
Hogy kés vágta el éltetek.
Jaj nekünk, már minden elveszett,
Szomorúságunk elérkezett.
Gyorsan elmúlt az idő,
Már minden megsemmisülendő.
Való, igaz szegények lettünk,
Nehéz lett kenyérkeresetünk.
A kéznek nincs, hogy mit csináljon,
A vaknak nincsen, hogy mit lásson,
Az örménynek nincs miért járjon.

Ha lóhátra ülsz, gyalog vagy,
Minden tudásod cserben hagy.
Útra kelve, sok kárt teszel,
Semmi hasznod, hogyha veszel.
Felrepültek a bankók a mennyekbe,
Vesztünkre jött a sok idegen ide.
Kevés maradt a sokból nékünk,
Jól számítva is üres erszényünk.
Malozsát végy, kökény lesz belőle,
Ha sajtot gyúrsz, por léssen belőle.
Menj a padlásra, házad beszakad,
Sátorodból paszujkaró marad.
Mégváltozott már sok finom szövet,
Azokból sok bártfai vászon lett.
Ez még hagyján, majdnem semmi,
Örvendj, ha tudsz menekedni.
Szikkadt talpért fogsz járkálni,
Házról házra fogsz te járni.
Sok jó embert fogsz meggyőzni,
Míg arra te rá fogsz jönni,
Nincs értelme kiabálni.
Se portékám, se pénzem nincsen,
Fiú s jó feleség minden kincsem.
S ha Istennek énreám semmi gondja,
Én sem vagyok báránynak bolondja.
De azért megnyugszom Istenem,
Mert te tudod mi kell nekem.
Mind az, mit ember magának akar,
Legyen jó vagy rossz, eltűnik hamar.
Vigyázz, ha báránybőrt veszel, arra,
Hogy báránynak juhállat az anyja.
Örmény a báránybőrt szedjed,
Oláh, te a pénzt zsebeljed.
Mert az üzlet semmit sem fog behajtani,
Oláh boldog, örmény pedig fog sóhajtani.
Jaj annak, aki el fog esni,
Aki szed, fog sóhajtozni
És a pénzt ki fogja adni.
A bárány kiáltja: be-be-be,
Te pedig, hogy neked vége.
A bárányaprólék jólesik,
De a kár, az már nem jól esik,
Mert akkor a zsebed meg nem telik.
Lőrinc, Lőrinc Debrecenbe,
Bőrbe, bőrbe, báránybőrbe,
Nincs pénz, azt mondja a vevő,
Ússe meg a juhat a mennykő.
De nincs ok, hogy miért neheztelj,
Mert ami előjön, azt veszel.

Oláh mondja: hop, hop, hop.
Örmény mondja: kop, kop, kop.
De a bárány azért kelt fájdalmat,
Mert még a zsidó is vásárolgat.
Aki értékére váltót adott,
Megevén az örmény izzadságot,
Mert örvendett, mikor eladta
S a nyereséget hamar kikapta.
Ő szintén bajjal megmenekedett,
Míg én háromból kapok csak egyet.
A báránybőrnek elmúlt ideje,
Eljött a rókabőrnek ideje,
És ha már belebuktam a sok báránybőrbe,
Véletlenül ráakadtam sok rókabőrre,
Mert gondoltam, ezek begyógyítják a kárt.
Nem tudom tehát, hogy nekem mit kell tennem,
Hogy a rókabőröktől is megmenekedjem.
Brassai árút veszek majd farsangon,
De azért rókabőrökkel álmodom.
Azt gondolom mindig, hogy megmenekedem,
De mindig csak a kárral kell ébredezniem.
És mikor a rókáktól menekedtem,
Azután én nyúlőröket vettem,
De félek, hogy azok is megcsalnak,
Nekem nem marad más, mint szaladjak.

ERDÉLYI ÖRMÉNY HALOTTI BÚCSÚZTATÓ.*

Világ, árnyék a te dicsőséged :
Midőn a halál fiad, gyermeked,
Csak amúgy semmivé teszi
És árnyékképen eltörli.

Hisz én egészséges gyermek valék,
Tizenkét évet elérek,
Ámde a halál egészségemet,
Ifjúságomat nem kímélte meg.

* A szóhagyomány szerint 1842-ben mondták el Szamosújvárott.

Tizenkilenc nap alatt
Mintha sohasem lettem volna
Minden erőmből kifosztottam,
Életemtől megfosztottam.

Nincsen a halálnak irgalmassága,
Nem tekint a fiatalságra,
Egyaránt elviszi őt
Az aggal a fiatal erőt.

Ép azért én is megyek,
Hogy jámborságom árát adjam meg.
Fiatalul kell elmennem,
Hogy annál kevesebb számolni valóm legyen.

Tudom, szülék fájlaltok engem,
Mert én voltam egyetlenetek;
De ti, mint jó keresztények,
A fájdalommal szeretettel tűrjétek.

Azzal is vigasztalódjatok,
Hogy az elsők nem ti vagytok.
Számptalan példa van előttetek
Gyermeketeket kell, hogy kövessétek.

Ép azért adjatok engem
Annak, akitől vettetek,
Engedelmesen mondok nektek köszönetet
És csókolom kezeiteket.

MAGYARORSZÁGI ÖRMÉNY KÖZMONDÁSOK.

A macska nem tudván elérni a húst, így szólott magában :
ma péntek van.

*

Lukuc kutyája Lipcsében járt, de kutyának jött vissza.

*

Hosszú az ökör nyelve, de azért még sem beszél.

Keveset rakj és hamar fordulj vissza.

*

Ha dícsértetni akarsz, tanuld a feketét fehérre átváltoztatni.

*

A bolond, bolond husvét napján is.

*

Én a vevő, Isten a fizető.

*

Szegény ember éget gyertyát, hogy számlálja a gazdag vagyonát.

*

Malozsát vettem, kökény lett belőle.

*

Görbe lyukhoz, görbe horog.

*

A bolondnak annyi a tanács, mint a szerencsenynek a szappan.

*

A jóllakott az éhesnek apróra aprít.

*

Lakadalomba ment az ostoba s így szólott: jobb itt, mint otthon.

*

Jobb a közeli szomszéd, mint a távoli rokon.

*

A világ lajtorja, melyen egyik fel, a másik lefelé halad.

*

A mondónak hallgatóra van szüksége.

*

Se ne örvendj ha van, se ne búsulj, ha nincs gyermeked.

*

Akármelyik ujjamat vágjam el az öt közül, egyformán fáj.

*

Adj a bolondnak dolgot és felgyújtja házadat.

*

Görbén ülünk és egyenesen beszélünk.

*

A kémény lehet görbe is, csak a füst menjen ki egyenesen.

*

Kutyát üss, csak pénzt nyerj.

*

A kevés elég, a sok elfogy.

*

Aki kéreget szemtelen, de szemtelenebb az, ki a kéregetőnek nem ad.

*

Az szokott kapni ajándékot, akinek sok kincse van.

*

A nagy is bolond, a kicsi is bolond, a bölcsőben levő pedig a fejét rázza.

*

Ha jól kötsz, jól fogsz oldani és könnyen célt érsz.

*

A jó lovat az istállóban is felkeresik.

*

Az erős ecet szétveti edényét.

*

Hegyre földet visz.

*

Rossz fának rossz a gyümölcse.

*

Hiába mondják a vaknak, hogy világos van, még sem lát.

*

Ha a szegény ember házasodik, egy szegényből kettő lesz.

*

Ha füst van, tűz is van.

*

Lova nincs és jászolt csinál.

*

Aki nem kereskedik, sem nem nyer, sem nem veszít.

*

Aki a keserűt nem kóstolta, nem tudja hogy mi az édes.

*

Keveset és jól beszélj.

*

Nem az a bolond, aki eszik, hanem aki adja.

*

Kicsi lóra kurta nyereg való.

*

Négy szem többet lát, mint kettő.

TARTALOM.

	Oldal
Előszó	3
Az örmények (képpel)	5
Nagy-Örményország története	8
Áni romjai	10
Az örmény mesékről	13
Az örmény nő	22
San Lazzaro szigetén (képpel)	25
Az örmények és a honfoglalás	27
Lakodalom az erdélyi örményeknél	29
Erdélyi örmény panaszos ének	31
Erdélyi örmény halotti búcsúztató	33
Magyarországi örmény közmondások	34

Az egyesület kiadásában megjelent :

I. „Az örmények” cím alatt :

Dr. Herrmann Antal : Egy elfelejtett néptörredék,

Dr. Ávedik Félix : A magyar örménység multja s történeti jelentősége.

Dr. Hovhannesian Eghia : Az örménység szerepe Londontól Kalkuttáig.

Dr. Ávedik Félix : Magyar-örmény bibliográfia.

II. Dr. Gopcsa László : *Az örmény népelet.*

Legközelebb megjelenik :

III. Alexa Ferenc, dr. Ávedik Félix, Merza Dezső :
Az örmény nép multja és jelene.

IV. *Örmény költemények.* Simay Gergely, dr. Simay János
stb, műfordításában.